

stroom

tijdschrift voor gezondheidszorg vanuit de antroposofie | nr 2 2012 - april | los nummer € 5,25

Musicus en componist
34 jaar in de antroposofie | 2

Christophorus onderdak
bij Amerpoort | 6

Laboratorium
onderzoekt levenskracht | 14

Niet downloaden,
maar verhalen vertellen | 10

Hoe overleef je
als antroposofische
zorggemeenschap? | 16

Verhalen van kwaliteit | 20

Stroom geeft het woord aan... Jeroen Aarts (44), bewoner van Bronlaak, een antroposofische woon-werkgemeenschap voor mensen met een verstandelijke beperking

Tekst | Jeroen Aarts en Petra Essink Foto | Hapé Smeele

'Ik ben Jeroen Aarts. En ik woon op Bronlaak bij Oploo in de provincie Noord-Brabant. Ik woon zelfstandig in een appartement boven het Koetshuis. Door de week kan ik middageten ophalen in de keuken. Ik hou ervan om 's middags warm te eten, dat is heel gezond. In het weekend kook ik zelf. Soms nodig ik mijn vriendin uit, dan bak ik pannenkoeken voor haar. Mijn vriendin woont ook op Bronlaak, maar dan in een groep. Ze kan niet zelfstandig wonen. Ik werk in de pottenbakkerij, ik haalde mijn diploma van de vakopleiding keramiek voor mensen met een beperking. Ik heb mijn servies zelf gemaakt. Mijn hobby's zijn: muziek maken, wandelen, zwemmen, scooteren en computeren natuurlijk. En tv kijken. Mijn lievelings tv-programma is 3 op Reis, een reisprogramma. En ik luister ook graag muziek. Mijn muziekkeuze is heel breed. Ik bedoel van Bach tot aan Michael Jackson en van Barok tot aan de jaren zeventig. Ik vind bijna alles goed van muziek. Ik speel zelf ook instrumenten, piano en gitaar. En ik zit in een band, de Rimbo Band in Helmond. Daar speel ik gitaar. We spelen eigentijdse muziek van Guus Meeuwis, maar ook klassiek zoals de Canon van Pachelbel.

Binnenkort hebben we een bewonersconferentie in Appel-

scha. Dat is iedere twee jaar en het duurt drie dagen. We doen workshops en praten gezellig met elkaar. Ik ga de muziekgroep begeleiden als assistent. Heel leuk. Aankomende vrijdag ga ik naar Zeist om te vergaderen, want ik zit in de voorbereidingsgroep. Mijn vader zegt altijd dat ik een echt antroposoofje ben. Dat komt omdat ik vroeger op Zonnehuis Stenia en ook op Veldheim in Zeist heb gewoond. Ik kwam op Stenia op 16 oktober 1978 op een maandagochtend om 11.00 uur, ik was 10 jaar oud. Ik denk dat ik vierendertig jaar in de antroposofie zit. Veel antroposofische dingen vind ik goed, zoals de feesten. Soms vind ik het overdreven, bijvoorbeeld dat je twintig jaar geleden op Bronlaak geen radio en tv mocht hebben. Nu is dat gelukkig anders. Bronlaak hoort niet meer bij de Zonnehuizen, tegenwoordig horen wij bij De Seizoenen. Loek Winter is onze nieuwe baas.

Ik heb een kaartje geschreven dat ik in mijn kast heb gezet waarop staat: Loek Winter verdrijft de Zonnehuizen. Ik weet niet of dat zo is. Mijn email doet vandaag zo waardeloos. Ik krijg geen mails binnen. Ik denk dat het met de veranderingen te maken heeft. Daar kan ik niks aan doen.

De groeten van Jeroen Aarts en houdoe!!!!'

s | Jeroen Aarts schrijft zelf liedjes. Wil je een liedje van hem horen? Kijk dan op Youtube bij Jeroen Aarts, conferentielied

Musicus en componist 34 jaar in de antroposofie

stroom

De diepte in

Herfst 2011 meldden we in **Stroom** dat Zonnehuizen langs de afgrond ging. Deze oerinstelling van antroposofische heilpedagogie en sociaaltherapie voor kinderen en volwassenen met een beperking wankelde. De val in de diepte bleek ten slotte aan het einde van het jaar onvermijdelijk. Twee weken later, op 10 januari, werd de overname bezegeld door twee niet-antroposofische partijen: LSG-Rentray (voor de afdeling Kind & Jeugd en Onderwijs) en de Groep Winter (voor de afdeling Volwassenenzorg). Er was zeer veel mediabelangstelling voor. De overheid bemoeide er zich zo min mogelijk mee en liet liefst alles aan de marktpartijen over.

Ondertussen bezwoeren de twee nieuwe eigenaren dat zij het antroposofisch karakter van Zonnehuizen zouden behouden. Wat houdt dat in de praktijk in? De prille eerste drie maanden gelden vooral als overgangssituatie, zodat hierover niet zo heel veel valt te zeggen. Maar we kunnen wel op zoek naar vergelijkbare situaties.

Wat is wat Stroom in dit lentenummer doet.

De bijna zestigjarige antroposofische zorginstelling Christophorus in Bosch en Duin werd twee jaar geleden overgenomen door Amerpoort. Hoe vergaat het men daar? Ygdrasil in Overijssel is een jonge zorggemeenschap waar men vanuit een antroposofische inspiratie wil werken, op een net iets andere manier dan de oudere instellingen. En hoe doet men het in Breidablick, een typisch antroposofische instelling onder de vlag van de Raphaëlstichting, die pal staat voor 'antroposofische zorg'? Wat houdt deze zorg in, wanneer bied je die? Guus van der Bie en Ton Beemster buigen zich erover in hun tweegesprek. Uit het vraaggesprek met hoogleraar ethiek Hans Reinders, houder van de Lievegoed leerstoel, blijkt dat antroposofische gezichtspunten voor zorgonderzoek een warm onthaal krijgen in reguliere instellingen. Zelfs verzekeraars interesseren zich hiervoor. Kortom, er is vast toekomst voor antroposofische zorg. Maar dan op nieuwe plekken, in een nieuwe jas. Die andere mensen aantrekken dan degenen die daar totnogtoe juist om bekend stonden. (MG)

Colofon
8e jaargang, nr. 2, april 2012

Redactie Petra Essink (hoofdredactie), Michel Gastkemper (hoofdredactie), Thom Kloes (bestuurslid), Mieke Linders, Inica Loe en Aad Meijer
Redactiesecretariaat Stationsstraat 79G, 3811 MH Amersfoort
Vormgeving Gerda Peters, www.fingerprint.nl
Drukwerk Zijlstra Drukwerk, Rijswijk
Oplage 7.500 exemplaren
ISSN 2012-5744
Kopijsluiting 1 juli 2012
Advertenties (06) 4862 3741, advertieren@antroposana.nl
Redactie tijdschrift redactiestroom@antroposana.nl
Ledenmutaties leden@antroposana.nl
Vragen Antroposanapolis antroposanapolis@flexisgroep.nl, (020) 62 60 628
Overigen vragen info@antroposana.nl of (033) 42 26 542
Bestuur Antroposana Annemieke Jansen (voorz.), Harjo Walvis (sec.), Theo Helling (penningm.), Andreas Reigersman en Thom Kloes
Directeur Lia Kemerink
Secretarief medewerker Inica Loe

Stroom wordt verzonden in afbreekbaar biofolie, mede gefinancierd door Zijlstra Drukwerk

© 2012, , alle rechten voorbehouden
landelijke patiëntenvereniging antroposofische gezondheidszorg

Stroom is het tijdschrift van Antroposana, landelijke patiëntenvereniging antroposofische gezondheidszorg. Secretariaat: Stationsstraat 79G, 3811 MH Amersfoort, (033) 42 26 542 (di-wo-do 10.00-13.00 uur), leden@antroposana.nl, www.antroposana.nl.

Een abonnement op Stroom kost € 19,- per jaar. Het lidmaatschap van de vereniging, inclusief een abonnement op Stroom, kost € 25,- per jaar. Abonnement en lidmaatschap worden beide steeds stilzwijgend met een periode van een jaar verlengd. Opzegging schriftelijk aan bovenstaand adres, vóór 25 december.

Disclaimer De inhoud van alle uitingen van Antroposana, landelijke patiëntenvereniging antroposofische gezondheidszorg, zoals website, tijdschrift, brochures, posters, folders, banners en dergelijke, is met de grootst mogelijke zorg samengesteld onder eindverantwoordelijkheid van het bestuur van de vereniging. Deze uitingen beogen bij te dragen aan de realisering van de doelstellingen van de vereniging Antroposana. Het bestuur van Antroposana kan niet aansprakelijk worden gesteld voor eventuele, buiten haar schuld ontstane, onjuistheden en evenmin voor de gevolgen van het gebruik van de inhoud. Het bestuur wijst eveneens elke aansprakelijkheid van de hand voor bijdragen van derden, of voor de inhoud of het functioneren van informatiebronnen waarnaar wordt doorverwezen.

Niels

Tekst | Margaret Vink Foto | het kind op de foto is niet Niels

De ouders van Niels hadden het meteen vreemd gevonden toen hij vertelde dat hij ineens pijn in zijn been had. Hij had zich niet gestoten en hij zat niet op voetballen of een andere sport waar hij zich bezeerd zou kunnen hebben. Niels wist zelf ook niet hoe het kwam dat hij ineens pijn had. Hij kon niet meer op zijn been staan, zo'n pijn deed het.

De volgende dag waren ze naar de huisarts

gegaan en die had de kinderarts opgebeld met de vraag of Niels dezelfde dag kon komen. Bij de kinderarts hadden ze op de röntgenfoto gezien dat er in het onderbeen van Niels een witte vlek te zien was. Een kwaadaardig gezwel in het bot, had de kinderarts gezegd.

Nu zat Niels voor me, een jongen van bijna tien met een open, vriendelijk gezicht. Zijn ouders deden het woord en Niels liet het maar wat over zich heen komen. Ook wel onder de indruk, het was allemaal zo nieuw wat er nu gebeurde. Zijn ouders vroegen om informatie over het gebruik van maretak. Was dat iets voor Niels? Ze hadden er over gehoord en dachten dat het misschien een goede aanvulling zou kunnen zijn op de behandeling, naast de chemokuren die Niels zou gaan krijgen. Ik vertelde dat er verschillende maretakpreparaten in de handel zijn maar dat ze met elkaar gemeen hebben dat ze per injectie toegediend worden. Gelukkig was dit geen bezwaar.

De maretak groeit op een gastheerboom en voor de verschillende soorten kanker zijn er verschillende gastheerbomen.

Voor Niels adviseerde ik de maretak die op de es groeit. Deze kan gebruikt worden bij tumoren in het bot. Essenhout heeft bijzondere eigenschappen: het is hard, taai maar toch elastisch en buigzaam. Eigenlijk zoals ons bot is dus. Uit een aftreksel van de besen en de bladeren van de maretak wordt na bewerking een heldere vloeistof verkregen die in ampullen van een milliliter geleverd wordt.

Deze vloeistof wordt onder de huid ingespoten, twee tot drie keer per week. Dit is pijnloos, en dat was een geruststelling voor Niels. De prikjes, dat vond hij eigenlijk niet eens erg, dat was maar heel even. Dapper vond ik hem, deze jongen die nog een hele weg te gaan had en zo heel veel prikken en andere onderzoeken nog zou gaan krijgen. Maar ik had de stellige overtuiging, en deelde dit met Niels en zijn ouders, dat de maretak hem zou helpen niet de moed te verliezen, zijn innerlijke kracht te blijven voelen ook als hij perioden zou doormaken met vermoeidheid en misselijkheid door de chemokuren. De es wortelt diep, vertelde ik Niels, en kan een voorbeeld zijn hoe hij zijn voeten stevig en standvastig op de aarde kan zetten. Meebuigend met wat er op hem af komt zonder om te waaien. Ik kon zien dat het beeld hem aansprak en hij vastbesloten was er goed doorheen te komen.

s | Margaret Vink is consultatief werkend antroposofisch arts in Zutphen

Christophorus onderdak bij Amerpoort

Camphillgemeenschap Christophorus in Bosch en Duin droeg altijd een duidelijke antroposofische signatuur. Sinds twee jaar is zij onderdeel van de reguliere zorginstelling Amerpoort. Welke gevolgen heeft dat voor de antroposofische zorg? En wat is de ervaring van medewerkers die er al langere tijd werken, kunnen zij gedijen in deze nieuwe setting? Aad Meijer sprak met Christi van Groesen, zij werkt al 23 jaar bij Christophorus. *Tekst | Aad Meijer Foto | Hapé Smeele*

Wie van Bilthoven naar Zeist het fietspad op de oude spoordijk volgt, komt halverwege, geborgen in het groen, aan zijn rechterhand Christophorus tegen. Het heet hier Bosch en Duin. Die naam klopt. Loofbos afgewisseld met stuifduin, vliegdennen en sparren. Notabelen hebben hier landhuizen gebouwd om rustig en op stand te wonen. Christophorus heeft tien van zulke villa's in gebruik genomen als groepswoningen voor ongeveer negentig kinderen en jongvolwassenen met een verstandelijke beperking. In de jaren '80 krijgt het centrum een nieuwgebouwd hart waar onder meer de aula, de school en het gezondheidscentrum zijn gevestigd. Christophorus werkt op antroposofische grondslag en heeft in 2010 onderdak gevonden bij Amerpoort, een organisatie voor dienstverlening aan mensen met een verstandelijke beperking in de provincies Utrecht, Flevoland en Noord-Holland ('t Gooi). Ik ontmoet hier de manager Kind & Jeugd van Christophorus, Christi van Groesen.

Heeft Christophorus een heel nieuwe weg ingeslagen?
Christi van Groesen: Christophorus kon als kleine zorginstelling niet meer alles zélf. Wij voelden de noodzaak te gaan samenwerken. Dan kijk je uit naar een partner. Als je uit de antroposofische hoek komt, ligt het voor de hand

dat je eerst in die hoek gaat zoeken. We willen nu eenmaal graag onze eigen kleur en achtergrond behouden. Maar uiteindelijk zijn we terecht gekomen bij een reguliere zorginstelling, Amerpoort.

Amerpoort is een instelling die probeert een kleurrijk palet aan zorg te leveren. De ontmoeting met deze instelling leidde uiteindelijk tot een fusie. In dit proces zijn we gaan kijken naar de eigen kleur die we bij Amerpoort wilden binnenbrengen: zorg geïnspireerd vanuit de antroposofie. Juist die eigen kleur waren we een beetje kwijt. Door allerlei omstandigheden wisten we niet meer zo goed waarom we sommige dingen doen zoals we ze doen. Binnen de organisatie leidde dat tot de vraag: Hoe kunnen we antroposofie weer in zijn kracht terug laten komen? En met behoud van eigen kracht in het grotere geheel Amerpoort een plek innemen?

En lukt het je – antroposofische – zelf te blijven in dat grotere geheel?
Met veel kleine stapjes zijn we daar nu een stuk verder mee. Dat wil onze nieuwe folder laten zien. Deze moest toegankelijk zijn. De antroposofische visie kan nog wel eens 'wollig' overkomen. Dus wilden we een folder die voor iedereen leesbaar was. Maar ook met alles waarmee we laten zien waarin je 'anders' bent.

Via de website en deze folder treedt Christophorus op een eigentijdse manier naar buiten. Is dat een uiting van de herbezinning op de antroposofische grondslag?
Uiteindelijk gaat het om het interne proces van verandering. Je kunt nog zo'n mooie folder hebben, dat haalt niets uit als het niet neerslag is van groei van binnenuit. De begeleiders

moeten sterker gaan voelen waar de eigen kracht ligt: in de antroposofie. Wij kunnen als management wel van alles willen, de begeleiders zullen die kracht moeten ervaren en uitstralen. Zij zijn de eersten die contact hebben met de ouders. De scholing van deze medewerkers vinden we van het grootste belang. Mensen die op ons afkomen, voelen al gauw dat Christophorus een bijzondere plek is, maar hebben vaak nog geen idee wat daar achter zit. Om dat beter zichtbaar te maken hebben we een introductiecursus antroposofie opgezet. Alle medewerkers nemen daar samen aan deel. In de aparte teams wordt dan aan thema's verder gewerkt. Ook beginnen we samenkomsten altijd met iets wat inspireert of de aandacht vestigt op onze spirituele achtergrond. Dat geldt ook voor de bewonersbesprekingen; dan gaat er een kaarsje aan en zeggen we een spreuk voor we beginnen. We houden zulke tradities in ere omdat we de waarde ervan ervaren, niet omdat het voorschrift is.

Wat is er wél anders ten opzichte van vroeger?
Zoals wij als Camphill-organisatie ooit geweest zijn... dat is niet meer. Ik ben hier 23 jaar geleden begonnen. Hoe leefden we toen? Wonen en werk zes dagen per week; de Bijbelavond en een cultuuravond. Deze vaste elementen zijn er langzamerhand vanaf gegaan. Medewerkers kunnen niet meer tegelijkertijd opgaan in de gemeenschap en toch ook nog een privéleven hebben of buiten de gemeenschap nog iets doen. Het intensieve leven van Camphill leidde vaak tot voorbij-je-grenzen gaan. Terugkijkend op die idealistische periode zeg ik altijd wél tegen mijzelf: ik had het absoluut niet willen missen. Het was zo bijzonder om in een huis alles te delen met elkaar. Het was een hechte club medewerkers die dicht om elkaar en de andere bewoners heen stonden. Zo zorgen en begeleiden was een rijkdom om te beleven! Zo heeft mijn oudste dochter in

'Bij Amerpoort zorg binnenbrengen geïnspireerd vanuit de antroposofie'

boeken

die tijd liefdevol leren omgaan met onze jongeren.

In een bepaald opzicht hebben we stappen teruggezet. Van de andere kant moesten we ons in deze 21e eeuw plaatsen. Dat werd ons duidelijk toen we in de reguliere zorg op zoek gingen naar een partner. Van Amerpoort kunnen we veel leren. Ook daar is een gevoel voor gemeenschap en een heel bijzondere manier van kijken naar de bewoners. Ook zó kan het! Antroposofen moeten ook bescheiden zijn en bekennen dat er van andere organisaties te leren valt. Van de andere kant heeft Amerpoort hoog ingezet om juist onze antroposofische identiteit te bewaken en te versterken. De toegewijde zorg, de jaarfeesten, de pareltjes van onze manier van werken moesten weer omhoog komen.

Collega's uit de reguliere zorg stelden ons heldere vragen: 'Hoe doen jullie dat toch? Als we bij jullie op het terrein ko-

erin met nieuwe kracht of treed ik terug? Ik houd zo veel van deze gemeenschap; elke keer kreeg ik weer de kans om in te stappen of het bijltje er bij neer te gooien.

Hoe zijn de bewoners door dat proces van versobering heen gekomen?

Ik denk dat de bewoners niet veel last hebben ondervonden. Je probeert hun zoveel mogelijk te vrijwaren van problemen. Als je er van een afstand naar keek, kon je de verschraving wel zien. Goede zorg moest doorgaan. Maar er waren veel afscheidsfeestjes en roosteraanpassingen. Uitloopuren konden niet meer. De bewoners zullen zeker iets hebben gemerkt van de veranderingen. De kinderen zijn zo oprecht en eerlijk dat je aan hun gedrag kan zien wanneer de dingen niet lekker lopen. De staf heeft er altijd in geloofd dat we er doorheen

zouden komen!

Hoe kwam het tot het beslissende keuzemoment?

In de moeilijke jaren hebben we eens in de twee maanden bijeenkomsten gehad met alle betrokkenen: bestuur, management, teamleiders, Ondernemingsraad, medewerkers. Elke keer was er een thema waarmee we aan ons fundament konden werken. Eén van de thema's was: hoe kunnen we een sterkere organisatie worden? Deze vraag hebben we lang onderzocht. De bestuurlijke samenwerking kwam daarmee op gang en mondde uit in de fusie met Amerpoort in 2010. Van de ene kant was er direct een warm en dankbaar gevoel naar onze nieuwe partner. De kwaliteiten van Amerpoort herkennen we direct. Van de andere kant was er de zorg om de eigen identiteit, ons erfgoed. We zijn inmiddels twee jaar op weg. En binnen de organisatie begint het door te dringen: we doen het toch maar! We noteren succesjes. Er zijn dankbare en tevreden ouders. De kwaliteit van de antroposofische zorg wordt opnieuw zichtbaar door alle vragen die worden gesteld. We hebben zicht op een nieuwe toekomst. Ik geef weer veel rondleidingen over het terrein.

s | www.amerpoort.nl

Eten met aandacht

Diëtiste Rya Ypma schreef in samenwerking met arts Machteld Huber een helder, toegankelijk en informatief boekje. Het is ruim en luchtig van opzet met veel kleurrijke, aansprekende foto's. Tien hoofdstukken met onderwerpen als: de betekenis van smaken, verteren, warmte en ritme, overgewicht, worden afgewisseld met een illustratieve casusbeschrijving. Bedoeld voor collega diëtisten en iedereen die zich bezighoudt met voeding. Rya Ypma beschrijft overtuigend haar op een rijke ervaring gestoelde methode. De proefsessie is de sleutel tot het inzicht krijgen in klachten, die verband kunnen houden met voeding.

Door samen met haar cliënt te proeven en te vragen naar de beleving leert de persoon waarnemen. Door zich bewust te worden 'hoe' er gegeten wordt in plaats van 'wat', door bijvoorbeeld met aandacht te snoepen, kan een ontwikkelingsproces op gang worden gebracht. De waarde die eten voor deze mens heeft wordt duidelijk zodat een groter gevoel van ruimte en vrijheid kan ontstaan. Ze vertelt hoe ideeën en emoties een verbinding met eten in de weg kunnen staan, zodat verzadiging nauwelijks meer wordt gevoeld. Weer gevoelig worden voor het signaal van verzadiging dat als baby zo vanzelfsprekend bestond, is

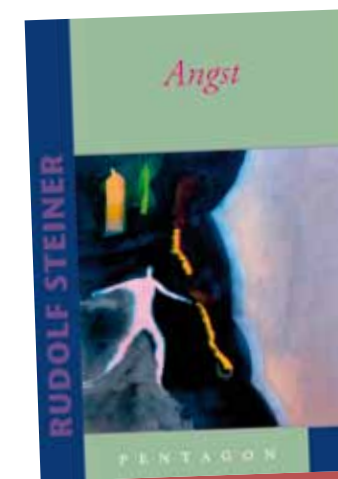

belangrijk voor meer begrip bij overgewicht. Arts-onderzoeker Machteld Huber noemt de benadering van Rya Ypma veelbelovend voor de toeneemende problematiek bij overgewicht en aanverwante ziekten. Ze pleit voor nader onderzoek en een plek in de moderne voedingstherapie. (ML)

s | *Eten met aandacht*. Doe ik het goed of doet het mij goed? Rya Ypma i.s.m. Machteld Huber, € 11,50, te bestellen via www.louisbol.nl

Angst

De reeks Kleine Steiners is uitgebreid met 'Angst': een verzameling fragmenten uit Steiners voordrachten en geschreven teksten over angst. Na gewinning aan de taal, valt er veel behartenswaardigs te lezen. Rudolf Steiner leert ons dat angst verbonden is met het menszijn en dat het overwinnen ervan noodzakelijk is voor de geestelijke ontwikkeling van het individu en van de wereld. Ook over de grenzen van geboorte en dood is de ziel niet vrij van angst. Hij bespreekt onder meer de (onbewuste) angst voor het onbekende, de toekomst, angst voor de kosmische leegte en de grootste vrees in het aard-

se leven: de doodsangst. Hij schetst de samenhang tussen angst en het hebben van zorgen en egoïsme, legt een relatie tussen angst en de wil en het zelfvertrouwen. Kunst en sprookjes in de opvoeding roepen verwondering op, waardoor eerbied voor het onbekende

tot ontwikkeling kan komen – een onmisbare kwaliteit op de latere weg naar zelfkennis. Uitvoerig gaat hij in op zelfopvoeding en bewustwording die angst uiteindelijk kunnen overwinnen en leiden tot innerlijke kalmte en gelijkmoedigheid, naast moed en daadkracht. Geduldig en herhaald oefenen zullen ziel en lichaam versterken. Overgave en meditatie noemt Steiner als middelen. Ter ondersteuning geeft hij enkele concrete oefeningen. Een boekje om te lezen en te herlezen. (ML)

s | *Angst*. Rudolf Steiner, Uitgeverij Pentagon, Amsterdam 2011, € 13,50

Niet downloaden, maar verhalen vertellen

'Het is zorgelijk als medewerkers niks hebben met antroposofie'

Tegenwoordig zijn er reguliere organisaties die ook antroposofische zorg aanbieden. Is dat wel een realistische mogelijkheid? Of kun je antroposofische zorg alleen aanbieden in antroposofische instellingen?

Stroom organiseerde een gesprek tussen Guus van der Bie, gepensioneerd antroposofisch huisarts, onderzoeker en opleider, en Ton Beemster, directeur van de antroposofische zorginstelling Breidablick in Middenbeemster Tekst | Michel Gastkemper Beeld | Hapé Smeele

Guus van der Bie: Om te beginnen kun je je afvragen of antroposofische instellingen wel antroposofische zorg bieden. Waaraan zie je dat er deze zorg wordt geboden? De uiterlijke vorm komt slechts in beperkte mate overeen met de innerlijk geboden kwaliteit. Je moet de mensen die de zorg verlenen kennen om dit te kunnen beoordelen. Aan de andere kant, er zijn antroposofische huisartsen die bij een bepaalde kwaal een bepaald middel geven, als een standaard recept. Ik wil maar zeggen: de verpakking is niet representatief voor de inhoud. Het hangt ervan af op welke manier men in de zorg staat. Ik denk wel dat je kunt zeggen dat de hartekracht waarmee vele artsen in de reguliere zorg werken, in de richting van de antroposofische of tenminste humane zorg gaat.

Er is één verschil: de praktijk van die zorg lijkt mogelijk een beetje antroposofisch van karakter, maar de geesteswetenschappelijke achtergrond van de antroposofie ontbreekt bij de zorgverlener.

Ton Beemster: Voor mij ligt het anders. Ik werk binnen een stichting die zichzelf uitdrukkelijk antroposofisch noemt en waar men zich laat inspire-

ren door de antroposofische zorg: de Raphaëlstichting. Ik vind het belangrijk dat mensen Breidablick herkennen als zijnde niet-regulier. Wij onderscheiden ons dus in de eerste plaats uiterlijk. Als mensen deze instelling willen leren kennen, leiden we hen rond en laten we hun het hier altijd eerst zien. De vraag is dan of ze zichzelf herkennen in wat ze hier ervaren. Ik wil niet ontkennen dat we een enorme strijd voeren om de innerlijke kant van de antroposofie hier te behouden. Maar in de uiterlijke kant moet het meteen duidelijk zijn. Ik moet er wel aan toevoegen dat cliënten hier andere vragen hebben dan een patiënt in een huisartsenpraktijk of in behandeling bij een therapeut: het is hier hun woonplek. Mensen komen hier hun leven lang. Onze zorg is hun een omgeving te bieden waarin ze zich het beste kunnen ontwikkelen. We bestaan veertien jaar en hebben nu 450 medewerkers. Het wordt zorgelijk als medewerkers zeggen: ik heb niks met antroposofie.

Guus: Essentieel is dat je als antroposofische instelling een duidelijke plek in de maatschappij inneemt en daar een verbinding mee hebt. Dat betekent dat je jezelf niet afgrenst. Maar

tegelijkertijd streef je de beste kwaliteit na, je biedt een zo puur mogelijke cultuur aan. Zulke instellingen moeten er ook zijn, als tegenwicht tegen organisaties die van origine antroposofisch waren maar waar die impuls om allerlei redenen is afgenomen. Als deze verdwijnen, dan ontbreekt er een belangrijke mogelijkheid om echt antroposofie in een bepaalde toepassing te leren kennen. Van belang is de verbinding met de samenleving te verzorgen. Dat is ook de zin van organisaties zoals (beroeps)verenigingen van antroposofische artsen, therapeuten en verpleegkundigen, of de antroposofische zorgaanbieders (NVAZ) en de Antroposofische Vereniging. In die zin is antroposofie bedoeld voor de wereld. De uiterlijke verschijning is daarbij essentieel, door in kleuren en vormen duidelijk te maken wie en wat je bent. Dat betekent ook geen Radio 4 in de wachtkamer, hoe goed bedoeld ook. In de geneeskunde brengt de dokter genezingsprocessen op gang door patiënten met bepaalde natuurlijke medicijnen te behandelen. Antroposofie helpt hem hierbij om het juiste te vinden. Bij leidinggevendenden moet het vermogen aanwezig zijn om geestelijk vrije ruimte te scheppen om antropo-

sofische geneeskunde te bedrijven. Als een instelling door niet antroposofen geleid wordt, kan die zorg alsnog antroposofisch zijn als er een vrije ruimte is voor antroposofische zorg. Wat dan antroposofisch genoemd wordt, kan niet door de directie of leiding beoordeeld worden, maar moet zijn uitbesteed zijn aan die mensen die in die vrije ruimte professionele antroposofische zorg aanbieden. De directie volgt dan de professionals zolang het praktisch uitvoerbaar is.

Ton: Wij zijn weliswaar een antroposofische instelling, maar de meeste medewerkers zijn geen antroposofen. Bij onze interne conferentie, een retraite met de leidinggevendenden, vroegen wij ons af: hoe kunnen wij weerstand bieden tegen alles wat van buiten op ons afkomt en niet bevorderlijk voor ons werk is? Hoe veroveren wij die vrije geestelijke ruimte weer?

Guus: Dat geldt niet alleen voor de instellingen, hetzelfde speelt bijvoorbeeld ook onder antroposofische huisartsen. Met de huidige regelgeving is het ontzettend moeilijk om antroposofisch te werken.

Ton: Hoe krijg je dat weer voor elkaar? Wij zoeken het in het kleine. Zo hadden we een taalproject, waarbij we begrippen wilden vermijden die niet het menselijke uitdrukken. Een duidelijk voorbeeld is het begrip 'productie', dat komt uit de industrie en past hier helemaal niet. Je moet daar nieuwe begrippen voor zien te vinden.

Guus: Juist in de kleine dingen kun je je identiteit opbouwen. Dat is voor antroposofische huisartsen volledig herkenbaar. Dagelijks moet je de innerlijke ruimte veroveren om antroposofisch te kunnen werken. De woordkeus tegenover de patiënt is hierbij essentieel. Als je je afvraagt wat het werkingsmechanisme van een medicament is, gebruik je een ‘verkeerd’ woord. ‘Mechanisme’ komt voort uit een mechanistische, technische en materiële voorstelling van zaken. Maar dat geldt niet voor het menselijk lichaam en het toedienen van medicijnen.

Ton: Cliënten die een antroposofische behandeling wensen, moeten vooral letten op de woonsfeer, niet zozeer op de benadering. Die omgeving moet het menselijke in de mens stimuleren. Daarvoor ontwikkel je aspecten, zoals taal die de gezondheid bevordert. Ieder jaar moet je opnieuw je identiteit verduidelijken, steeds met wat anders. Wij hebben bijvoorbeeld elkaars huizen gevisiteerd. Heb je wel het juiste schilderij aan de wand? Je moet kritiek kunnen verdragen. Het is jouw huiskamer en die moet wel levensbevorderend zijn. Je zou hierin veel meer kunnen ontwikkelen. Het is heel moeilijk om mensen met het antroposofische in contact te brengen. Alsof het er nu niet de tijd voor is. Mensen hebben niet de grote vragen zoals vroeger. Antroposofen gaan mee met het elk jaar weer een ander modi-

eus begrip centraal stellen: eerst was het salutogenese, daarna vitaliteit, nu weer de Theory U. Met dit laatste heb ik moeite, omdat daarbij een hele serie van industriële termen wordt gebruikt, bijvoorbeeld ‘downloaden’. Dat stuit me tegen de borst. Het gaat me om het opbouwen van innerlijkheid. Vroeger hadden alle instellingen hun verhaal. Hier was dat de Edda, in Scorslewald de Parcival.

Guus: Het antroposofische gezondheidscentrum in Zeist heet Widar... Ja, dat is heel belangrijk, het spirituele in een verhaal vatten. Dat is een toegangspoort. Je zult waarde moeten toekennen aan het spirituele, je innerlijk daarbij aansluiten en dat dan invullen. Ik wil nog even terugkomen op een antroposofische behandeling van een kwaal. Die kun je niet ‘op bestelling’ krijgen, dan zit je namelijk weer in het reguliere denken. Je moet individueel en biografisch kijken. Er is geen standaard receptuur. Alles wat je standaardiseert, doet onrecht aan de kwaal en aan de mens. Je moet beide regulier én contextueel beschouwen, kijken naar het welzijn en de ontwikkeling van de patiënt. We ontkomen niet aan regelgeving van het aanbieden van griepvaccinatie. Maar je kunt wel een bezinningsaspect aan je uitnodiging toevoegen. Je biedt de patiënt dan een kans: een kijk op ontwikkeling.

Ton: Een innerlijk houdingsaspect dat voor de antroposofische zorg van belang is, is dat je in jezelf het contact onderhoudt tussen binnen en buiten. Onze medewerkers hebben de diepe wens om voor anderen te zorgen. De innerlijke houding die daarbij gevraagd wordt, is openheid, eerlijkheid, gelijkwaardigheid. Die kun je niet meten. Maar we krijgen er wel een indruk van door hoe de medewerker werkt. Daarnaast bieden we inhoud aan, zoals een inleiding op de jaarfeesten. Dat is ook zo bij de stof voor de oriëntatiecursus. De innerlijkheid kunnen we in feite alleen stimuleren door het voorbeeld en de ervaring.

Guus: Ik merk bij de studenten aan wie ik lesgeef, dat ze willen weten waar ze kunnen leren wat ik doe. Dan is er iets gewekt in het slapende deel van het bewustzijn. Een voorbeeld kan het innerlijk wekken: waar kan ik leren om zo naar de mens te kijken?

Ton: Wekkend is bijvoorbeeld de vraag: wat is een mens? Waar begint het leven van een mens, op welk moment? Dat is vanuit de antroposofische geesteswetenschap gezien geen goede vraag. Je hebt nu die discussie over baby's met open ruggetjes, of je hierbij met levenswaardig leven te maken hebt. Dat is eigenlijk een onzinnige vraag. Dat besef breekt dan door bij medewerkers, ze krijgen zo achting voor het begrip mens.

Vergoeding tandartstarieven Antroposanapolis

Een intakeconsult van een tandarts kost €37, waarvan €31 door de zorgverzekeraars vergoed wordt (gemiddelde bedragen). Nu de tandartstarieven per 1 januari van dit jaar zijn

Brochure over kanker

In de serie Gezichtspunten van het Centrum Sociale Gezondheidszorg is nu verschenen nummer 49: Kanker, een visie op ontstaan, werking en behandeling, door Jan Saal. De brochure opent met een beschrijving: een tumor neemt ruimte in zonder in het lichaam een functie te hebben. Vanuit het antroposofisch mensbeeld wordt kanker beschreven als een verstoring van de harmonie tussen de krachtenvelden die

vrijgegeven, wijken meer prijzen van behandelingen af van de vergoeding uit de aanvullende tandverzekering. De Amersfoortse laat met terugwerkende kracht per 1 januari 2012 het marktconforme tarief los. In sommige gevallen betekent dit voor verzekerden een hogere vergoeding. Of deze

samen de mens in stand houden. Een langjarig onderzoek van de universiteit van Heidelberg laat zien dat de overlevingskans in gunstige zin wordt beïnvloed door het gevoel dat je zelf je leven kunt bepalen (zelfregulatie). Daarom is het goed dat er niet alleen fysiek wordt ingegrepen (bijvoorbeeld operatief of via bestraling) maar ook het contact met de ‘diepere eigen wil’ wordt versterkt. Auteur Jan Saal schrijft eerlijk

tijdelijke maatregel definitief wordt hangt af van de nieuwe tandartstarieven die in april bekend worden. Voor een overzicht van de prijsverschillen maakt de patiëntenkoepel NPCF een vergelijkingssite. www.npcf.nl. Antroposana is lid van de NPCF.

en duidelijk over deze vaak levensbedreigende ziekte en bespreekt onder andere het gebruik van maretak, het belang van gezonde voeding en het omgaan met depressieve gevoelens. (IL)

S | Te bestellen via www.gezichtpunten.nl. Prijs: € 3.

Antroposana

Plaatselijke afdelingen

Aquamarijn (Arnhem) Gerard Rotteveel | T: 026 3512712 | E: g.rotteveel50@upcmail.nl
Artaban (Hoorn) Maarten Moens | T: 0229 214550 | E: artaban@antroposana.nl
Duindoorn (Den Haag) Daniëla Oele | T: 070 35487371 | E: duindoorn@antroposana.nl
Egelantier (Bergen) Etty Hebers | T: 072 589 73 83 | E: egelantier@antroposana.nl
Eindhoven Jan Frima | T: 040 2450147 | E: jfrima@kpnplanet.nl
Fryslân (Leeuwarden) Ria Dijkstra | T: 058 2664746 | E: rietje_50@hotmail.com

Helianth (Rotterdam) Nynke Roukema | E: helianth@antroposana.nl
Jaspis (Driebergen-Zeist e.o.) Roos Chan | T: 030 6924403 | E: jaspis@antroposana.nl
Keerkring (Haarlem) Bert van Westerop | T: 023 5272576 | E: bvanwesterop@ziggo.nl
Maretak (Zoetermeer) Yvonne Meppelink | T: 079 3413100 | E: yvonmep@kpnmail.nl
Meander (Breda) Hans van Gennip | T: 076 5878834 | E: hansvangennip@gmail.com
Noordelijke afdeling (Groningen) Nienke Boschman | T: 0595 424251 | E: nienke.boschman@antroposana.nl

planet.nl
Saga/Steden3hoek (Apeldoorn, Deventer, Zutphen) Elisabeth Duisterhof | T: 055 5214161 | E: e.duisterhof.assie@gmail.com
Symphytum (Vlaardingen) vacant Tilburg i.o. Richard Fischer | T: 013 4685371 | E: ricfish@gmail.com
Wilg (Alkmaar) Gerda Schoen | T: 072 5625175 | E: antroposana-alkmaar@live.nl
Zonneweg (Dordrecht) Thea van Veen | T: 078 6814535 | E: secretariaat.zonneweg@antroposana.nl

Regio's

Regio Centrum, Bernard Heldt | T: 030 6953621 | E: bernard@heldt.nl
Regio Noord
Regio Noord-West
Regio Oost
Regio West
Regio Zuid (Brabant) Jan Frima | T: 040 2450147 | E: jfrima@kpnplanet.nl
Regio Zuid (Limburg) Johan Littel | T: 045 5215407 | E: johanlittel@xs4all.nl

Gastvereniging

VOAG (Leiden) Tromp de Vries | T: 071 5416732 | E: trompdevries@casema.nl

‘Vroeger hadden alle instellingen hun verhaal: hier de Edda, daar de Parcival’

nieuws

Crystal lab onderzoekt levenskracht

In het voormalig klooster Roepaen in Ottersum is op 23 maart 2012 een laboratorium geopend dat onderzoek doet naar levenskracht in voeding. Paul Doesburg, directeur van Crystal-lab wil met behulp van de zogenaamde kristallisatie-methode laten zien dat het mogelijk is de plantaardige processen van groei, rijping en veroudering zichtbaar te maken en te bestuderen. Verschil in levenskracht, ook wel *innerlijke kwaliteit* genoemd, tussen de verschillende ontwikkelingsfasen van een plant en met name ook hoe die ontwikkelingsprocessen op elkaar inwerken, kan zo visueel gemaakt worden. Hoe gaat Crystal-lab te werk? Het sap of extract van een (voedings)product wordt ge-

mengd met koperchloride. Dit mengsel verdampt onder gecontroleerde omstandigheden waarna de koperchloride kristalliseert. De aldus ontstane kristallisatie structuur, het zogenaamde kristallisatiebeeld, is productspecifiek, maar kan binnen een voedingsproduct heel verschillende vormen aannemen. De beelden worden op twee manieren beoordeeld: visueel en door middel van gecomputeriseerde image analyse, afhankelijk van de onderzoeksvraag. Met een visuele beoordeling is het mogelijk een uitspraak te doen over de mate van kwaliteit. Bij de computerbeoordeling gaat het om het achterhalen van significante verschillen tussen producten. Crystal lab wil graag wetenschap-

Organisch ziekenhuis in Zwolle

In Zwolle wordt een opvallend ziekenhuis gebouwd. De architecten van het Architectenbureau Alberts & van Huut spreken van een 'organisch ontwerp'. Een oplettende waarnemer ontkomt

er niet aan in dit gebouw gelijkenissen op te merken met gebouwen van diverse antroposofische scholen en instellingen, zoals de ramen met schieve hoeken. En niet alleen van buiten maar ook binnen in het gebouw zullen straks veel organische vormen, veel groen en waterpartijen zichtbaar en voelbaar zijn. Het is een verheugende ontwikkeling dat een 'regulier' ziekenhuis zich laat inspireren door de gedachte dat een gezonde omgeving gezond makend op haar gebruikers werkt. De geplande oplevering van het ziekenhuis is medio 2013. (PE)
Meer info: www.isalabouwt.nl

pelijke erkenning van, en bekendheid geven aan de (voedings)kristallisatiemethode en werkt daartoe in Europees verband in het zogenoemde Triangle consortium samen met de Universiteit van Kassel (D) en de Biodynamic Research Association Danmark (DK) aan het standaardiseren en wetenschappelijk valideren van de voedingskristallisatiemethode. (PE)

Meer info: www.cystal-lab.nl

Afdeling Saga-Apeldoorn breidt uit

Tijdens een druk bezochte bijeenkomst op 15 maart is besloten dat de Antroposana-afdeling Saga verder gaat als onderdeel van de Stedendriehoek. Dit is een nieuw initiatief van enkele leden uit Apeldoorn, Deventer en Zutphen. Ieder die een steentje wil bijdragen aan de vormgeving van de vernieuwde afdeling kan zich bij de initiatiefgroep aansluiten. (LK)

Info: Elisabeth Duisterhof, (055) 521 41 61 of e.duisterhof.assie@gmail.com

Internationale nieuwsbrief antroposofisch medisch onderzoek

Onlangs is de eerste uitgave van de International Research Newsletter on Anthroposophic Medicine verschenen. Deze digitale nieuwsbrief is een nieuw initiatief van de Hogeschool Leiden, Lectoraat Antroposofische Gezondheidszorg, in samenwerking met de Medische Sectie van het Goetheanum in Dornach. Met de internationale samenwerking kan worden voldaan aan de huidige eisen van onderzoek op het gebied van de antroposofische geneeskunde. Hiermee wordt de uitwisseling van informatie en kennis over onderzoeksgerelateerde activiteiten van de antroposofische geneeskunde bevorderd (LK)

www.hsleiden.nl/lectoraten/antroposofische-gezondheidszorg/nieuwsbrieven

Ontwikkeling Antroposofische Zorgprogramma's

In de gezondheidszorg wordt steeds meer gewerkt met zorgprogramma's. Een zorgprogramma is een compleet aanbod van behandelmogelijkheden en -doelen voor specifieke aandoeningen. Door uit te gaan van de vraag van de patiënt is het mogelijk een grotere samenhang in de zorg te creëren. Bovendien zijn zorgprogramma's zoveel mogelijk gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek. In het kader hiervan ontwikkelt het Lectoraat Antroposo-

fische Gezondheidszorg een viertal antroposofische zorgprogramma's, namelijk voor kanker, depressie, hechtingsstoornissen en schouderklachten. Hierbij wordt gelet op patienttevredenheid, kwaliteit van leven, werkbaarheid, kosteneffectiviteit en de vergelijking tussen reguliere zorg en antroposofische zorg. De zorgprogramma's worden in verschillende therapeutica onderzocht. (LK)

Mensen met chronische gewrichtsklachten willen geïntegreerde zorg

Het Patiënten Platform Complementaire Gezondheidszorg verricht onderzoek naar een geïntegreerde aanpak voor chronische gewrichtsklachten. Doel van het project is om een aantal complementaire behandelwijzen in de eerstelijnszorg met de behandeling bij de huisarts te integreren. Patiënten is gevraagd naar hun zorgbehoeften. Er zijn gesprekken gevoerd met huisartsen en zorgverzekeraars zijn geïnterviewd. Er is een inventarisatie gemaakt van knelpunten in de huidige eerstelijnszorg, zoals de afstemming tussen

verschillende zorgverleners. Binnenkort komen de eerste resultaten van het onderzoek vrij en zal in een aantal huisartsenpraktijken een behandeltraject van start gaan. Antroposana is als lid van het PPCG een van de deelnemende partijen in het project. Zij juicht het project toe, omdat uit het onderzoek blijkt dat de meeste patiënten met chronische gewrichtsklachten aangeven een geïntegreerde behandeling te willen. De zorg in antroposofische huisartsenpraktijken is per definitie integratief. (LK)
www.ppcg.nl

Arno 2012

Hoe (over)leef je als antroposofische zorggemeenschap?

Het wordt er anno 2012 niet makkelijker op om als antroposofische zorginstelling je waarden overeind te houden. Een interview met Karin Kooiman (48 jaar), oprichtster en directeur van Ygdrasil, een antroposofische woon-werkgemeenschap met locaties in onder andere Wijhe en Olst, over de zoektocht naar een eigentijdse antroposofische manier van zorgen en begeleiden van in totaal zestig bewoners met een beperking *Tekst | Petra Essink Foto's | Jos Groen, en uit het archief van Ygdrasil*

Vraag naar een eigen leven

‘Ygdrasil is voortgekomen uit een vraag van bewoners die destijds op Overkempe woonden. Mijn toenmalige partner en ik werkten daar in die tijd als groepsleiders. Daarvóór had ik vanaf mijn 21e enkele jaren op de Michaelshoeve in Brummen gewerkt. Daar maakte ik kennis met de antroposofie. Dat was voor mij heel indrukwekkend en het voelde als een herkenning.

De vraag die de bewoners destijds stelden was naar een “zo gewoon mogelijk leven in de maatschappij”. Wij woonden in die tijd op een grote boerderij met veel ruimte, land en dieren. Dat alles wilden we graag delen. De vraag van die bewoners en onze overvloed aan ruimte vielen op dat moment gewoon samen en in 1998 verhuisden de eerste bewoners naar onze boerderij. We bestaan nu

bijna vijftien jaar en Ygdrasil is uitgegroeid tot een gemeenschap met zes woonlocaties, dagbesteding en ambulante begeleiding. Tot op de dag van vandaag is die allereerste vraag nog steeds onze leidraad: onze bewoners een leven te bieden, zo gewoon mogelijk in de maatschappij.’

Antroposofie in essentie

Op de vraag wat Ygdrasil tot een antroposofische zorginstelling maakt antwoordt Karin: ‘Bij een aanvraag voor een plaatsing is onze belangrijkste vraag onafhankelijk van leeftijd, beperking of indicatie: past deze persoon hier als mens? De daaraan ten grondslag liggende vraag die wij stellen is: welk doel heeft deze mens in zijn of haar leven? Daarover kun je niets aflezen uit de indicatieformulieren. Laatst kwam er een jongen van vijftien jaar kennismaken in een groep. Hij

was bijna doof en bijna blind. Hij leefde grotendeels op sondevoeding en had de hele dag fysieke begeleiding nodig. De ontmoeting met de medebewoners en begeleiders was zo bijzonder en zo prachtig dat iedereen wilde dat hij hier kwam wonen. We doen er dan alles aan om zo’n plaatsing mogelijk te maken, ook als de indicatie niet helemaal lijkt te passen.’

‘Wij hebben vanaf dag één het streven gehad om de essentie te pakken van de antroposofie. Dat betekende voor ons dat we een heleboel uiterlijk herkenbare antroposofische dingen hebben losgelaten. En dat zeg ik met groot respect voor de plekken waar ze het wel doen, want gebruiken van jaarfeesten, spreuken, kleding en inrichting hebben heel goede kanten. Bij ons is het iedere dag opnieuw zoeken naar de kern van de antroposofie tot essentie geworden. Zo gaan we

niet standaard vliegeren met Michaël en langs de huizen met Sint-Maarten. Met Michaël gaan we wel aan de slag met thema’s als met moed, durf, met naar binnen keren. Bijvoorbeeld door het organiseren van een roofvogelshow. Het vasthouden van een gigantische arend of het aaien van een uil, daar heb je veel moed voor nodig. Soms slaan we ook de plank ook mis. Dan zeggen we achteraf: “dat had niets met Sint-Maarten te maken.” Dat geeft niets.’

‘Zo blijven we ook in discussie over de kwaliteit van onze voeding. Een biologische kip overgevoegen uit Israël, wel bio, maar 17 euro/kg bijvoorbeeld schiet z’n doel voorbij. Daar hebben we het dan over. Als je dan heel graag kip wilt eten, dan maar een keertje uit de supermarkt. Niets is bij ons doel op zich, maar alles is een middel met als doel ontwikkeling van onszelf en

elkaar te bewerkstelligen. Wij hebben het idee dat we een woon-werkgemeenschap zijn. We kennen elkaar, we zetten ons in voor elkaar en we zijn zo veel mogelijk betrokken bij elkaar. Laatst zei iemand: “Ik krijg ontzettend jeuk van het woord *gemeenschap*”. Dan hebben we het daar over. Bij alles wat wij doen gaat het meer over het nadenken en het gesprek over de dingen, het stimuleren van bewustzijn, dan over de feiten op zich.’

Betrokken bij biografie

‘Onze medewerkers krijgen een opleiding van het Edith Maryon college* aangeboden. Of ze die daadwerkelijk doen is aan hen. We proberen ieder jaar een stukje antroposofie binnen te halen in de vorm van een lezing of een cursus. In ons kerstpakket van afgelopen jaar zat een boek over antroposofie of een aan de antroposofie gerelateerd onderwerp. Als dat boek uit is, kunnen we het ruilen in de bibliotheek voor een ander. Dan geef je een stukje goud. Maar als je geen zin hebt om te lezen, is het ook goed.’

‘Onze sollicitatiegesprekken duren altijd kort. Ga eerst maar eens werken in de groep. In de ontmoeting, in de interactie met de andere mens met of zonder beperking blijkt veel duidelijker wie je bent. Er zijn hier veel medewerkers, die veel antroposofischer zijn dan ze denken, door de mens die ze zijn. Snap je wat ik bedoel? Het zit hem wat ons betreft in de manier van denken over je medemens en de omgangsvorm met elkaar. Als iemand hier met nieuwsgierigheid en met verwondering binnenkomt, dan zegt dat voor mij voldoende. Als je vanuit jezelf betrokken bent bij de biografie van de bewoners dan heb je daar gevoel en talent voor.’

>> pagina 19

Antroposofische geneeskunde

Roermond/Melick/Nuenen
Lou Crijns
Consultatief antroposofisch
arts | Spreekuur volgens
afspraak | T: 0475 520 980

Rotterdam
Aart van der Stel
Antroposofisch en consultatief
arts | Boy Edgarstraat 208,
3069 ZA Rotterdam | Spreek-
uur volgens afspraak | T: 06
463 116 86

Zaanstreek
‘Raphael’, Centrum voor
antroposofische gezond-
heidszorg in de Zaanstreek
| Tjotterlaan 14c, 1503 LB
Zaandam | T: 075 612 1028

Zutphen
Margaret Vink
Consultatief antroposofisch
arts | Therapeuticum De
Rozenhof | T: 0575 574 466 |
www.margaretvink.nl

Muziektherapie

Den Haag
Praktijk Muziek Speciaal
Praktijk voor Kunstzinnige
Therapie Muziek, specialisme:
kind en jeugd | Zonnebloem-
straat 44, 2565 RZ Den Haag |
T: 070 388 1201

Groningen
Gooyke van der Schoot
Balans-Muziek, praktijk voor
muziektherapie | Gerard Dous-
straat 91, 9718 RH Groningen
| T: 050 527 8453 | www.
Balans-Muziek.nl

Noordgouwe
Connie Alblas
Klinker Klankwerk & Muziek-
therapie | Ring 32, 4317
AB Noordgouwe | T: 06 403
666 47 of 0111 712 045 |
muziek@deklinker.net | www.
deklinker.net

Chirofonetiek

Zutphen
Angelique Petersen
Praktijk voor Chirofonetiek |
Burgemeester Dijkmeester-
weg 14, 7201 AL Zutphen |
T: 0575 515 332 | www.prak-
tijkvoorchirofonetiek.nl

Psychosociale therapie

Arnhem
Hilde Hooiberg
Waarom loop ik steeds tegen
hetzelfde aan? Wat wil ik met
mijn leven? Wie ben ik...?,
Biografiegesprekken. Praktijk
digame (zeg het me) | www.
digame.nu | T: 06 273 11 283

Bedum
Margje Vos
Praktijk voor Psychosynthese
& Biografische coaching,
Kwaliteit en bezieling in Le-
ven, Werk en Relatie |
Thesingerweg 1, 9781 TR
Bedum | T: 050 301 0867 |
www.margjevoss.nl

Heemstede/Zaandam
Drs. Lucia Pultrum
Praktijk voor werk- en levens-
vragen. Individuele psychoso-
ciale therapie, biografisch
werken, jobcoaching, loop-
baanbegeleiding, relatietherap-
ie, zingevingsvraagstukken |
T: 023 545 0373 |
www.luciapultrum.nl

Schagen (NH), Zuidwolde (Dr)
Drs. Peter Kortekaas
Praktijk voor levens- en zinge-
vingsvragen | T: 06-159 499 69 |
kortecasus@gmail.com | www.
de3weg.nl

Zutphen
Heleen Kloosterhuis
Psychosociale therapie,
stresscoaching, yoga, hartco-
herentie, zwangerschapsyoga,
(natuur)voedingsadvies | Maria
Rutgerstraat 43, 7207 GX
Zutphen | T: 06 226 07 532 |
info@heleenkloosterhuis.nl |
www.heleenkloosterhuis.nl

Kunstzinnige therapie - beeldend

Eindhoven
Karin Lamers
Praktijk voor schildertherapie op
basis van licht, kleur en duister-
nis | T: 06 520 74 800 | karinla-
mers@planet.nl | www.anthrovis-
ta/gezondheid/karinlamers

Groningen
Aldura Venema
Zelfwijzer, praktijk voor kunst-
zinnige therapie & persoonlijke
ontwikkeling voor kinderen &
volwassenen | Paterswoldse-
weg 324, 9727BX Groningen |
T: 050 549 9661/ 06 403 77
341 | info@zelfwijzer.com |
www.zelfwijzer.com

Wageningen
Elske Hoen
Kunstzinnige therapie en cursus-
sen voor meer energie en min-
der stress | Nienke van Hichtum-
straat 20, 6708 SE Wageningen
| T: 0317 412 996 | info@elske-
hoen.nl | www.elskehoen.nl

Zeist
Marlies 't Hart
Kunstzinnig therapeut beel-
dend, volwassenen en kinderen.
Trainingen sociale redzaam-
heid, weerbaarheid | Bodegra-
ven/Zeist | 030 2681599/06-
26780863 | www.marliesthart.nl

Zeist
Anneke Weeda-Vis
Artesana, Praktijk voor kunst-
zinnige therapie | T: 030 699
44 18 | www.artesana.nl

Euritmitherapie

Rotterdam
Katrin Beise
Euritmitherapeute in het
Therapeuticum Helianth |
Vredeman de Vriesstraat
19-23, 3067 ZJ Rotterdam
| T: 010-2263788 of 06-
44124050 | www.euritmiero-
terdam.nl

Zutphen/Warnsveld
Wieger Veerman
Praktijk voor euritmitherapie
| Sint Martinusstraat 9, 7231
CK Warnsveld | T: 0575 572 124

Voeding

Nijmegen
Rya Ypma
Antroposofisch diëtist | Hyper-
con | Berg en Dalseweg 83
6522 BC Nijmegen | T: 024-
3552978 | info@rya-ypma.nl

Overige therapieën

Arnhem
Doris Zilius
Praktijk Speelse Opening. The-
rapeutische begeleiding
en coaching | Parkstraat 29,

6828 JC Arnhem | T: 026 370
99 52 | info@speelseopening.
nl | www.speelseopening.nl

Vlaardingen
Inge van Hoorn
Praktijk voor Fysiotherapie
Therapeuticum Symphytum
| Robert Schumanring 17,
3137VB | T: 010 752 3844 en
06 255 059 28 | www.fysiothe-
rapieantroposofie.vpweb.nl

Den Haag
Micheline Mets
ILMATAR Praktijk voor spel- en
opvoedingsondersteuning |
Van Bylandtstraat 59, 2561 GJ
Den Haag | T: 06 499 121 44 |
info@spelenopvoeding.nl |
www.spelenopvoeding.nl

Arnhem
Praktijk Marianque den Draak
Haptotherapeute op antropo-
sofische basis | T: 026 442 2824 |
Burgemeestersplein 13, Arnhem
| www.Praktijk Den Draak.nl

Delft/Zoetermeer/Den Haag
Renny Wiegerink
Auryn Acupunctuur | Acupunc-
tuur op antroposofische
basis en Sericatherapie |
Ramaerstraat 26, 2612 ER
Delft | T: 06 43 060 433 | www.
auryn-acupunctuur.nl

Uw praktijk in deze rubriek
opnemen?
Bel 06 486 237 41 of mail
adverteren@antroposana.nl

Diep geraakt

Karin: ‘Wij draaien financieel redelijk goed. Al onze bewoners zijn geïndi- ceerd, wij hebben een kwaliteitssys- teem (HKZ), en voldoen aan alle wet- telijke eisen. Hierin zijn wij modern en meegegaan in de tijd. Toch heb ik zorgen. Onze blikrichting en die vanuit de wetgeving lopen met het jaar meer uiteen. Er komen steeds meer regels die ons ertoe dwingen ons bezig te houden met de ingewikkelde financie- ring via de ZZP-indicatie (hoe groter de beperking, hoe meer geld) en doel- groepenbeleid. Om de financiering rond te krijgen, word ik gedwongen me meer dan me lief is bezig te houden met werkzaamheden rondom wet- en regelgeving. Wij kijken naar de mens achter de beperking en willen uit prin- cipe niemand op voorhand weigeren of indelen naar ZZP, er is me heel veel aan gelegen om die werkwijze te handhaven. De betrokkenheid, het werken aan gemeenschapsvorming, de aandacht voor ontmoetingen, de blik op de mens achter de beperking. Alles waar wij in geloven moeten we steeds meer bevechten. Het is een moeilijke taak in deze tijd leidingge- vende te zijn van een antroposofische zorginstelling.’

‘Ik ben diep geraakt door de ontwik- kelingen op Overkempe en Michaels- hoeve, beide onderdeel van de Zon- nehuizen. Wij zijn uit hen geboren en uit hen groot geworden, meerdere collega's hebben daar hun roots. Mijn gedachtengoed is daar gevormd.

We praten veel over wat er op de Zon- nehuizen gebeurt. “Wat zegt het ons?”, vragen wij ons af. Vijftien jaar geleden zouden we bijna onder de vlag van Overkempe beginnen. Op het laatste moment zijn we toch als zelfstandige stichting gestart. Ook hebben we een lange tijd overlegd over deelname aan de zogenaamde Bellisgroep, een overkoepelend orgaan van onder an- dere Overkempe en Michaelshoeve. Toen er contracten en intentiever- klaringen bij kwamen kijken, zijn wij afgehaakt. Een van mijn redenen om niet te willen samengaan, was dat ik met iedereen wil samenwerken, maar met niemand bindende contracten wil aangaan. Dit vanuit het idee dat, wan- neer de ontmoeting klaar is, je in vrij- heid verder moet kunnen gaan met de rest van je leven en voor een nieuwe samenwerkingsvorm moet kunnen kiezen. Op dit moment lijkt dat onze redding te zijn. En met terugwerkende kracht denk ik nu “ik heb gelukkig goed geluisterd”. We werken met meerdere instellingen samen, maar merken wel dat we veel dingen net anders doen. Maar wat doen wij dan anders? Wat is het bestaansrecht van Ygdrasil? Dat is de vraag die ons op dit moment ten diepste bezighoudt.’

s | * Het Edith Maryon College is een antroposofisch opleidingsinstituut dat scholing verzorgt voor de zorg en begeleiding van kinderen, jon- geren en volwassenen met een ontwikkelingsstoornis of psychia- trische problematiek.

A close-up portrait of Prof. dr. Hans Reinders, an older man with a white beard and glasses, resting his chin on his hand in a thoughtful pose.

Verhalen van kwaliteit

Pure getallen over personeel, productie en financiën zouden harde informatie over de zorgkwaliteit moeten geven, is de heersende gedachte. Hoogleraar ethiek Hans Reinders, houder van de Lievegoed leerstoel, gaat hier recht tegenin met zijn verhalende 'beelden van kwaliteit'. Hij boekt hiermee onverwacht succes, juist ook buiten de antroposofische zorg. Tekst | Thom Kloes Foto | Tara Kloes

We spreken Hans Reinders op zijn werkkamer, dertien hoog in een betonkolos van de Vrije Universiteit. Onderwerp van gesprek is 'kwaliteit van zorg'. Het probleem is dit: alle zorginstellingen, regulier, antroposofisch of anderszins, moeten zich verantwoorden. Dat betekent dat ze verplicht zijn jaarlijks een bulk getallen op te hoesten over ondermeer financiën, productie, personeel en kwaliteit. Hans Reinders zet grote vraagtekens bij die kwaliteitsinformatie. De registratie en aanlevering daarvan vragen veel tijd. Maken zorginstellingen er enigszins duidelijk mee wat ze doen, waarmee

Prof.dr. Hans Reinders (1950) is hoogleraar ethiek aan de Vrije Universiteit in Amsterdam waar hij als bijzonder hoogleraar ook de Bernard Lievegoed leerstoel bekleedt. Hij heeft een lange ervaring met wetenschappelijk onderzoek in de gehandicaptensector. Hij publiceerde tal van boeken en artikelen over de ethische aspecten van zorg en ondersteuning, met name aan mensen met een verstandelijke beperking.

ze zich onderscheiden en wat hun karakteristieken zijn?

'Nee' zegt Hans Reinders. 'Er is een spanning tussen wat mensen vinden dat echte kwaliteit is en wat door middel van die getallen aangeboden wordt als kwaliteit.' Maar hij is ook genuanceerd: 'Die spanning vind je niet alleen voor de antroposofische zorg. In de langdurige zorg in het algemeen zijn mensen niet gelukkig met de manier waarop nu kwaliteit van zorg zichtbaar gemaakt wordt, namelijk via meting.'

Vanuit de Raphaëlstichting te Noord-Holland werd het in 2009 voor het eerst aangekaart: wij hebben problemen met ons zorgkantoor als het gaat om het zichtbaar maken van kwaliteit. Er zit een flinke afstand tussen wat wij denken dat specifiek is voor ons en wat zij willen weten.

De Bernard Lievegoed Leerstoel organiseerde hier een middag over. Een conclusie was dat echte kwaliteit van zorg en ondersteuning gaat over dingen die je niet kunt meten. Reinders noemt het een fraai resultaat: 'Vanuit de Raphaëlstichting hebben we ons in

het kwaliteitsdebat begeven. Maar wat er uit voortgekomen is, vindt vooral ook ingang buiten de antroposofische zorg.'

En wat is er uit voortgekomen?

'We noemen het Beelden van Kwaliteit. Een verhalende manier om te laten zien wat er gebeurt in plaats van een kwantificerende manier. De eerste ronde van pilotstudies is uitgevoerd door de Raphaëlstichting en Esdégé-Reigersdaal, een reguliere instelling. In september gaan we beginnen bij de Lievegoed Zorggroep, zowel aan de psychiatrische kant als bij de gehandicaptenkant, de Ita Wegman Stichting.'

Zo'n pilotstudie heeft nogal wat om het lijf. 'We leiden mensen van de instellingen op tot onderzoeker', zegt Hans Reinders. 'Dat leek aanvankelijk een hachelijke aangelegenheid, maar het leidt tot resultaten die veel beter zijn dan ik aanvankelijk had durven hopen. Praktijkmensen zijn heel goed in staat tot goed waarnemen. Maar wat is goed waarnemen, daar komt een stukje theorie aan te pas, verzorgd door de VU. Uit die theorie leiden we een aantal onderzoeksvragen af waarmee we ze op pad sturen. Dat levert observatieverslagen op. Die gaan, na een check door de locaties, naar een kwaliteitspanel dat door de instelling zelf wordt samengesteld. Ieder lid van dit panel formuleert op grond van zijn eigen po-

sitie en verantwoordelijkheid vragen aan het observatieteam. Er wordt dus een evaluerend gesprek voorbereid. Als dat heeft plaatsgevonden, krijgt de betreffende locatie een heel lijstje met vragen en punten om de komende tijd aan te werken.'

Wat zijn de onderzoeksvragen?

'Daar zit veel verbinding met de antroposofische zorgvisie. Er wordt uitgegaan van een theorie over kwaliteit die het bestaan van de mens in acht domeinen verdeelt, zoals lichamelijk welbevinden, persoonlijke ontplooiing, interpersoonlijke relaties, enzovoort. Op die domeinen worden indicatoren onderscheiden. Er zijn gevalideerde meetinstrumenten voor ontwikkeld.'

Maar dit leidt niet automatisch tot duidelijke resultaten. 'Het probleem is', stelt Hans Reinders, 'hoe kom je tot een beoordeling van de kwaliteit van bestaan als je acht verschillende componenten hebt, terwijl het om één leven gaat? Daar zegt de theorie niets over. Vandaar dat ik op een andere toer ben gegaan. Waar gaat het in de langdurige zorg eigenlijk om? Het gaat er om met elkaar een goed bestaan mogelijk te maken. Dus wanneer doen we het in de langdurige zorg goed? Als je in staat bent mensen tot bloei te laten komen. Dat leidt tot een kernbegrip, namelijk ontwikkeling. Ontwikkeling is de kern van kwaliteit van zorg.'

Ontwikkeling?

'Ja, maar dat moet je niet al te cognitief invullen. Niet alleen of iemand naar school gaat. Voor de eerste keer je hand in de sneeuw stoppen is ook ontwikkeling. Dan heb je ontwikkeling in feite gedefinieerd als het uitbreiden van iemands ervaringswereld.

Dat is de eerste stap. De tweede stap is dat we weten dat er van ontwikkeling weinig terecht komt als we geen mensen om ons heen hebben die zich met ons verbinden. Dat geldt in het bijzonder voor mensen met een verstandelijke beperking. Als er geen begeleiders zijn die zich met hen verbinden, dan worden ze boos of bang maar ze komen niet uit hun huisje.'

Dus het gaat om ontwikkeling én verbinding?

Hans Reinders: 'Ja, die begrippen leiden tot twee onderzoeksvragen: ga kijken op die locatie hoe de medewerkers een verbinding aangaan met de cliënten. Dat kun je op allerlei manieren waarnemen: de manier waarop mensen worden aangesproken, waarop tijd voor hen wordt gemaakt of niet, waarop ze worden voorbijgelopen.

De tweede vraag is: kijk hoe de verbinding die wordt aangegaan wordt ingezet om aan ontwikkeling te werken met de cliënt.

In de laatste pilot hebben we daar een vraag aan toegevoegd. Als het gaat om ontwikkeling, is het belangrijk goed

agenda

naar de mensen te kijken. Wat geven ze aan, welke initiatieven nemen ze, waar kun je op reageren?’

Hoe kwamen jullie daar op?

‘Op grond van eerdere verslagen hadden we de indruk dat er op cliënten wordt gereageerd op grond van gemaakte afspraken binnen het zorgplan. Je kunt je voorstellen hoe dat werkt. We hebben een lijst met afspraken en als Jan zich buiten dat kader begeeft vraagt hij meer aandacht dan we kunnen geven, dus Jan wordt als ‘lastig’ gezien. Maar als je wilt dat cliënten zich ontwikkelen, dan moet je er op letten welke signalen ze zelf aangeven. Dan zie je dat begeleiders soms zelfs onthutsend afwijzend zijn op het moment dat iemand komt op een tijdstip of plek waar hij niet gewenst is. Dus de derde onderzoeksvraag is: wat wordt door begeleiders als eigen initiatief van cliënten herkend en erkend?’

Een lastig punt.

‘Ja, het allermoeilijkste voor mensen die zelf de praktijk maar al te goed kennen is zich te onthouden van een oordeel. Dat is wat we ze moeten leren: observeren zonder beoordelen. Het neveneffect is: ze vinden het geweldig leerzaam en interessant, zichzelf leren betrappen op oordelen. De onderzoekers krijgen van de locatie en de mensen die daar werken veel meer te horen als ze zich op een open, onderzoekende, nieuwsgierige manier opstellen. Dat leidt ertoe dat medewerkers het heel leuk vinden, want die

voelen zich niet bekeken maar gezien. De kern van de methode is een vorm van betekenis uitwisselen. Waarvoor we de vraag gebruiken: ik zie je nu een aantal keren dit doen, maar is dat ook wat je aan het doen bent? In die uitwisseling vindt reflectie plaats.

Dat draagt er toe bij dat het onderzoek zelf al een heel leerproces is. Dat is het grote verschil met de gangbare kwaliteitsmetingen. Bovendien, als je een staatje met cijfers krijgt, volgt daar niet uit wat je moet doen. Bij beelden van kwaliteit is het vrijwel onmiddellijk zichtbaar wat je moet doen. De medewerkers zien dat zelf en komen met veranderingen. Dat is de reden dat mensen er enthousiast over zijn.’

Hoe kijken verzekeraars en inspectie hier naar?

‘We hebben op basis van de eerste pilots goede contacten ontwikkeld met de directie gehandicaptenzorg van Achmea. Die zijn zeer geïnteresseerd in wat we doen. We gaan een project samen met hen doen, waarin we gaan kijken of we de kwantitatieve metingen kunnen reduceren tot een paar belangrijke indicatoren. Als we dan uitkomsten krijgen waarbij we denken: wat is daar aan de hand?, dan gaan we daar observaties op doen. We kijken of we bij andere zorgverzekeraars ook zulke connecties kunnen ontwikkelen. Voor een deel komt de interesse voort uit het feit dat zij zien dat wij in staat zijn kwaliteitsverantwoording tot een bron van positieve energie te maken.’

Een probleem lijkt me de vergelijkbaarheid van de resultaten.

‘Dat is zeker een punt’, zegt Hans Rein- ders. ‘Maar, voor zover kwaliteitsmeting als doel heeft dat toekomstige cliënten moeten kunnen kiezen naar welke aanbieder ze gaan, kan ik je op een briefje geven dat ze veel meer te weten komen door zo’n observatieverslag dan een staatje met cijfers. Wat weet je nu als 65% van je cliënten wel eens een uitstapje maakt? Is dat veel, of juist niet? Wat beleven ze er aan? Waar hangt dat van af? De cijfers geven daar geen duidelijkheid over. De vraag is hoe publiek de observatieverslagen zijn. Van de vorige pilot hebben twee instellingen besloten die verslagen integraal op hun website te plaatsen. Uiteindelijk is dat de aange- wezen manier.’

Wat blijken kwalitatief sterke kanten van antroposofische zorg te zijn?

‘In mijn waarneming zijn er twee aspecten waarin antroposofische zorg verschil maakt. Het eerste is het uitgangspunt dat de mens een gezonde geestelijke kern heeft. Een handicap, kwaal of ziekte is een attribuut, maar maakt nooit deel uit van je wezen. De opdracht van zorginstellingen is: wat kunnen wij ertoe bijdragen dat het wezen van het individu tevoorschijn kan komen? Daar zie je al het hele ontwikkelingsverhaal in terugkomen. Ook in de reguliere zorg wordt gezegd: het gaat om de mogelijkheden, niet alleen om de beperkingen. Maar daar zijn de beperkingen toch het ka-

der waarin naar de mogelijkheden wordt gekeken. Mensen die eerst in de reguliere zorg hebben gewerkt en daarna in de antroposofische zorg, zeggen altijd dat dit hen het meeste opvalt, deze andere manier van kijken.

Het tweede verschil is, als er in de reguliere zorg over ontwikkeling van medewerkers wordt gesproken, dan gaat het over deskundigheidsbevordering. Het gaat niet over persoonlijke ontwikkeling.

Die wederkerigheid in ontwikkeling vind ik een heel sterk punt in de antroposofische zorg. Ik denk wel dat veel medewerkers in de antroposofische zorg denken dat dit tweede aspect, de medewerker en zijn ontwikkeling, behoorlijk onder druk staat. Voor een deel om budgettaire redenen, voor een deel omdat op sommige plekken de sturing anders begint te verlopen. Maar de kern van wat men probeert, is iets waar een schreeuwende behoefte aan is.’

Zeist, 19 april

Algemene gezichtspunten mbt gezondheid, ziekte en karma Eerste van een serie van 3 lezingen door Jaap van de Weg arts

Tijd: 20.15-22.00 | Locatie: Rafaëlzaal – Ste-
nia, Utrechtseweg 86 in Zeist (parkeren aan
de achterkant bij de voormalige brandweer-
kazerne) | Kosten: € 7,50, 3 avonden € 20,-.
Leden Antroposana € 4,00, 3 avonden € 10,-
| Opgave: jaspis@antroposana.nl

Leeuwarden, 27 april

Nieuwe gemeenschappen | Voordracht
door Henk Verhoog. Het sociale element
moet bewust verzorgd worden. Als vrije
individuen, los van oude groepsverbanden,
een nieuwe gemeenschap vormen, kunnen
geestelijke wezens zich met zo’n groep
verbinden

Kosten voor de voordracht: € 12,50, Antro-
posanaleden € 10,00 | Tijd: 20.00-22.00 uur
| Plaats: Gebouw CACF Druifstreek 61, Leeu-
warden | Info: www.antroposofiefriesland.nl
| T: 058 266 47 46 | Opgave bij Ria Dijkstra,
Rietje_50@hotmail.com

Bergen, 23 april

**Hoe kan je als ouder omgaan met kinde-
ren met hooggevoeligheid, ADHD, PDD,
angsten?** Workshop door Marjan Zeven-
bergen psycholoog en Sandra Wijker, bio-
grafisch ouderschapscoach Zij geven dmv
onderzoek, oefeningen, handreikingen en
uitwisseling aan wat een kind met deze
bijzondere eigenschappen vraagt van het
ouderschap

Plaats: prinsesselaan 52, Bergen | Tijd: 20.00
uur | Kosten: : € 5,- | Opgave en info: Ma-
rijke de Vries, T: 023 52 79 555 | Marijke-
devries1@versatel.nl

Bergen, 9 mei

De geneeskracht uit de plantenwereld
Workshop door arts Roger Crijns, euritmist
Lennard Begeer en kunstzinnig therapeute
Marijke de Vries nemen u met behulp van
waarnemingsoefeningen, tekenen en eu-
ritmie mee naar de wereld van krachten
achter de beuk. Ervaring niet nodig

Plaats: Prinsesselaan 52, Bergen | Tijd: 20.00
uur | Kosten: : € 5,- | Opgave en info: Marijke
de Vries, T: 023 52 79 555 | Marijke-
devries1@versatel.nl

Den Haag, 13 mei

**Gezondheid door zelfregulatie – de behan-
deling van hooikoorts** Lezing door Erik
Baars, arts-onderzoeker. Hij zal vertellen
over zijn promotieonderzoek naar de wer-
king van Citrus/Cydonia comp. (citroen/
kweeper) bij hooikoorts en de rol die
het zelf genezend vermogen van de mens
daarbij speelt

Tijd: 14:00 uur | Plaats: Rudolf Steiner Ver-
pleeghuis, Nieuwe Parklaan 58, Den Haag |
Kosten: vrijwillige bijdrage | T: 070 32 81 765
of duindoorn@antroposana.nl

Zeist, 22 mei

**Je vrijheid in het omgaan met gezondheid
en ziekte Tweede van een serie van 3 lezin-
gen door Jaap van de Weg, arts**

Tijd: 20.15-22.00 | Locatie: Rafaëlzaal – Ste-
nia, Utrechtseweg 86 in Zeist (parkeren aan
de achterkant bij de voormalige brandweer-
kazerne) | Kosten: € 7,50, 3 avonden € 20,-.
Leden Antroposana € 4,00, 3 avonden € 10,-
| Opgave: jaspis@antroposana.nl

Haarlem, 24 mei

Hooggevoeligheid, hoe ga je er mee om?
Workshop door M. Zevenbergen, psycho-
loog en M. de Vries, kunstzinnig therapeut
Plaats: Sparenbergstraat 50, Haarlem | Kos-
ten: €5,- | Opgave en info: Marijke de Vries, T:
023 52 79 555 of Marijke-
devries1@versatel.nl

Zeist, 5 juni

**Aanleg en Karma Derde in een serie van 3
lezingen door Jaap van de Weg, arts**

Tijd: 20.15-22.00 | Locatie: Rafaëlzaal – Ste-
nia, Utrechtseweg 86 in Zeist (parkeren aan
de achterkant bij de voormalige brandweer-
kazerne) | Kosten: € 7,50, 3 avonden € 20,-.
Leden Antroposana € 4,00, 3 avonden € 10,-
| Opgave: jaspis@antroposana.nl

Gezondheidscentrum **Therapeuticum Aurum**
te Zoetermeer zoekt i.v.m. opvolging per 1 juli 2012 een

Antroposofisch Huisarts 60%

Meer informatie is te vinden op www.antroposana.nl
en www.therapeuticumaurum.nl

EURYTHMY TRAINING
LEADING TO AN INTERNATIONALLY ACCREDITED UNIVERSITY DEGREE

**BACHELOR OF ARTS EURYTHMY — MASTER OF ARTS EURYTHMY
EDUCATION — MASTER OF ARTS EURYTHMY THERAPY — MASTER
OF ARTS EURYTHMY IN PERFORMANCE — PERFORMANCE STAGE /
ADDITIONAL QUALIFICATION BACHELOR OF ARTS EURYTHMY**

ALANUS UNIVERSITY OF ARTS AND SOCIAL SCIENCES — Villerstraße 3 — 53347 Alfter / Bonn — Germany
Phone +49 (0) 22 22. 93 21-12 73 — eurythmie@alanus.edu — www.alanus.edu

Architecture — Sculpture — Painting — Art Teacher Qualification — Drama — Eurythmy — Education —
Early Childhood Education — Curative Education — Art Therapy — Business Management

GREENCOFFINS
natuurlijke uitvaartmanden

FAIR TRADE ECO uitvaartmanden en kisten van bamboe
en bananenblad voor hen die ervoor kiezen om
een milieubewuste levensstijl ook na het overlijden
in praktijk te brengen. www.greencoffins.nl

Postbus 412 | 2220 AK Katwijk Z-H
T +31 6 22 43 80 80
E welkom@greencoffins.nl
www.greencoffins.nl

WELEDA

**In harmonie met
mens en natuur**

Niet 'wat doet het geneesmiddel met jou' is de spannende vraag, maar 'wat doe jij met het geneesmiddel'? Onze geneesmiddelen dwingen niet. Ze nodigen uit om zelf aan de slag te gaan. Ze versterken het zelfherstellend vermogen dat elk lichaam - jong of oud - eigen is. Daarvan word je beter. Weleda geneesmiddelen zijn ontwikkeld vanuit antroposofisch-medische inzichten en kennen een lange traditie van medisch gebruik.

**In harmony with nature and the human being
Since 1921**

ANTROPOSANA dé spreekbuis voor uw belangen
in de antroposofische gezondheidszorg

word lid voor €25/jaar
of abonneer u op **Stroom**, €19
033-4226542 of www.antroposana.nl